

2.

Szulejmán a tiszántuli tartományt János-Zsigmondnak aján-
dékozza. — A Körös-Maros köze kormányzója Fráter György
püspök lesz, tényleg azonban a török csapatok özönlik el. —
Hivatalosan hol Magyarországhoz, hol Erdélyhez számítják. —
A Jaksics uradalmakon Fráter és Petrovics kapkodnak. — A
török e vidéket hadi és közigazgatási tekintetben szervezi. —
Csak Gyula vára áll még, honnét zsarolják vidékünket. — Vá-
sárhely a Pestyénii örökösöknek adományoztatik, tényleg azon-
ban a defterbe beiratik, ezzel a Szultán birodalmába be-
kebeleztetik s járási székhelylyé tétetik. — Mindamelllett Kört-
vélyes és Zsolt, nemkülönben Vásárhely, Rárós és Rétkopáncs
birtoka felett a Parlagi és Zeleméri, — továbbá a Pestyénii, Móré
és Losonczy családok törvénykeznek. — Egyidejűleg Izabella
is kormányhatalmat gyakorol itt. — A bátori egyezség által
Magyarhonhoz kapcsolhatunk. — Fráter újabb kísérelte a Jak-
sics uradalmak elnyerése tárgyában. — A bátori egyezség a
törököt felbőszíti. — Szeged veszedelme. — Vármegyénket
harcz dulja. — A birtokos nemesség elmenekül. — A vár-
megye feloszlik. — A közigazgatás megmaradt szervei. —
A káptalani és püspöki jószágok közprédára jutnak. — A
földesurak a távolban is biztosítják itteni jogaikat. — Móré
Kata, a Pestyéniek és Losonczy István, ki mielőtt hősi halált
halna, leányaira örökléti Vásárhelyt. — Községeink állapota
ez időben. — Egyetlen erősségünk Gyula vára, mely a királyi,
földesuri és püspöki adókat behajtja s melynek tartozékai vá
tétetünk. — A birtokos nemesség ez ellen fellázad. — A ki-
rály a hűllenek javait s a gazdátlan birtokokat elajándékoz-
gatja. Mágocsy G. P.-Kutast, Ujvárost és Mágocsot,
Olcsárovis Csomorkányt és Tótkutast nyerik. — Csomorkány,
Földvár és Fecskés urai. — Osztály a Jaksics örökösök közt.
— Sámson és T.-Kutas Dóczynénak esik. — A tiszántuli urak
elszakadnak a királytól s Erdéllyel egyesülnek. —
1539—1556.

János király ezután nemsokára elhalálozott.
Ezzel azonban nemhogy fogyott volna, |1540. jul.
de még inkább szaporodott a főhatalomra törekvők

száma. Ugyanis a király neje, Izabella, kevéssel János halála előtt fiat szülvén, a kórágyon fekvő király a váradi egyezmény félretételével most már gyermekére kívánta trónját hagyni s őt ajánlotta a hatalmas Szulejmán kegyeibe. A hon nagyjai, köztök a csecsemő gyámjai, egyideig tanács nélkül állottak s ide-oda ingadoztak : míg végre a szultán akarata döntött, aki úgy bánt el hazánkkal, mint a maga meghódított birodalmával, s a tiszántuli részt s Erdélyt János csecsemő fiának, János-Zsigmondnak ajándékozta,¹ Temesvárt pedig szandcsákul Petrovics Péternek adta. A gyermek király helytartója, a Körös-Maros közének kormányzója, Martinuzzi György váradi püspök lett, kit korábbi szerzetességeért közönségesen csak Barátnak (Fráternek vagy Monachusnak) hittak. Izabella, az özvegy királyné, 1542-ben Erdélybe, Gyulafehérvárra költözött, hova ily módon a tiszántuli megyék kormánya is áttételezett,² bár ezek az Erdéllyel való kapcsolatot s az attól való függést egyelőre igen laza értelemben vették. A rákosi országgyűlés is a csecsemő királyra | 1540. szeptem. adta ugyan szavazatát :³ de ennek, éppugy, mint az erdélyi rendek tordai hasonértelmű határozatának, szomorú értelmezést a török csapatok adtak, melyek nemcsak Erdély alsó-részeit, hanem Dél-magyarországot, sőt Budát is csakhamar előzőnlőtték és elfoglalták. Ily módon a vidék erősségei, Csongrád, Zombor, Szeged a félholdnak hódoltak meg, mely utóbbikat hadászati fontossága miatt a török mindjárt egy nagy terület központjává is tette. A félelmet gerjesztő hadak itt vonultak fel az or-

¹ Podhraczký, Két magy. krónika 61—62.

² E megyék : Csanád, Csongrád, Békés, Zaránd, Temes, K.-Szolnok, Bihar, Arad.

³ Fraknói, Magy. orsz. gy. eml. II. 280.

6. sz. György barát.¹

¹ A trakostyáni vár ered. olajfestménye után a Szilágyi-féle Magy. nemzet tört.

szág felé, melytől elszakadniok a földesurak egyrészének, a vármegyéknek és a városoknak nehéz fájdalukra esett. Ezek a haza egysége érdekében készek lettek volna Ferdinánd hűségére áttérni, amint ezt a miskolczi és váradi országgyűlése- | 1541—1542. ken ki is fejezték.² Azonban uraink a töröktől való féltőkben, s a némettől és katonáitól való idegenkedések miatt, — némelyek azonban pártoskodási hajlamból is — tényleg a török és Izabella kormánya alatt maradtak meg, úgyhogy e vidéken leginkább ő gyakorolta ez időtájon a felségi jogokat. Ő az, aki Jaksics Jánost az özvegy Jaksics Márkné nagylaki pinczéjében elkövetett hatalmaskodásért törvénybe idézteti, s aki a Ferdinándhoz pártolt Mágocsy Gáspárt megfosztja Má- | 1541. gocss, Fábiánsebestyén, Algyő és Dócz birtokától, s ezeket Gáspár testvérének, Andrásnak adományozza, kire Izabella a Körös-Maros köze | 1542. végrehajtó hatalmát is bizta, mivel a Ferdinándhoz szító Martinuzziban csakhamar nem lehetett többé bizodalma, bár Petrovics, a Bánság kormányzója sem igen érzett ez időtájon másképen, akár mint gyűlölte is egyébként a barátból lett püspököt. A török azonban mindkét magyarhoni hatalom területét meg-megnyirbálta, úgyhogy a megyék és városok, sőt még a kormányzók is, olykor magok sem tudták volna megmondani, hogy az egymáshoz tartozó hatalmasságok melyike alá tartoznak voltaképpen. Jobbára tehát a hadi szerencsére néztek, s hol egyiknek, hol másiknak területéhez csatlakoztak. A kétszínűség megtestesülése pedig maga a barát volt, ki egyidőben Izabella helytartója s Ferdinánd kincs-

¹ Lászlófalvi Vélics, M. orsz. török kincstári defterek I. 7.

² Fraknói, i. m. II. 284, 466. és Budai F. M. orsz. polg. hist. lexik. II. 333—5.

tartója volt, valósággal pedig úgy kormányzott, mintha Tiszántul a maga személyére nézve akarna független hatalomra szert tenni. Ugyanő ez időben az Erdélyhez kapcsolt Makó, Csanád, Sze- | 1542. ged, Becskerek vidékét Ferdinánd királyságához számítja, de ezeken alól már minden a töröké volt.¹ Másik évben a tiszántuli megyék, melyek egy hóval ezelőtt hódoltak meg ujolag Ferdinándnak, mikor a a török hadak közeledtéről értesülnek, Gyulán egy igével sem emlékeznek többé a királyról, hanem a baráttal együtt csak Izabelláról és fiáról gondoskodnak, amire a barát annyival inkább kötelezve volt, mert ő nemsokára Erdély és a tiszai részek helytartójává és főbirájává választatott meg.² Ugyanekkor Szeged lelkében a János | 1543. febr. király utódaihoz huzott, de Ferdinándnál is segílyt kért,³ tényleg pedig az ott székelő török bég parancsainak hódolt. Ezen hazug és megbizhatatlan magatartásból következett aztán, hogy a hűtlen földesurak jószágait a főhatalom birtokosai egyre-másra elkobozták s a magok hiveinek adományozgatták, s hogy akadtak elég nagy számmal, kik a zavarokban mindenképen halásztak a nemesi uradalmakra. A példát erre magok a kormányzó urak adták meg. A barát maga, ki a kormányhatalmat tényleg gyakorolta, nagy birtokokat ragadt magához,⁴ s vidékünkön különösen a Jaksics uradalmakra vetette kezeit, melyek részben hűtlenség, majd magszakadás miatt a kincstárra szállottak.

A fent említett gyulai országgyűlés azok között, kik egyesek jószágait és az országos jövedelmeket magokhoz ragadták, a csanádi püspököt s

¹ Károlyi Á., Fráter György levelezése 63.

² Szilágyi, Erd. orsz. gy. eml. I. 123, 188.

³ Reizner, Szeged tört. I. 99.

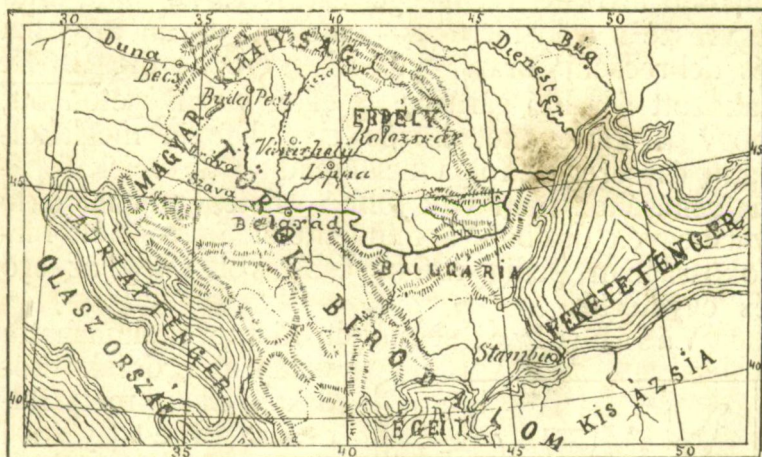
⁴ Szederkényi, Hevesm. tört. II. 66.

a helytartó és kincstárnok barátot is megnevezi. De benne voltak a névsorban Petrovics temesvári kormányzó, valamint a mi földesurunk, Losonczy Antal is. Amaz, amint az utolsó férfi Jak-sics lehunyta a szemét, rátette kezét a gazdátlan uradalmakra s azok jövedelmét a most igen nagy fontosságra emelkedett véghelynek, Temesvárnak, fenntartására fordította.¹ Csomorkány, Sámson és Tótkutas tehát ettől fogva e vár tartozékai lettek s kétséges, hogy özv. Jak-sics Márkné és leányai, kik a török közeledésére Nagylakról elmenekültek, vajjon megkaphatták-e ezek után a nekik járó leánynegyedek is? Egyébiránt a magánbirtokokból e vidéki uraknak ez időtájon | 1543. általában kevés hasznuk lehetett, nemcsak azért, mert a jobbágyság egyrésze a földesurak változásai következtében jóformán azt sem tudta már, ki legyen jogos gazdája? hanem főleg azért, mert a török, kit Ferdinánd hadi készülődései s még inkább a barátnak a némettel való szövetekezése s a szegediek botor támadása felbőszített, teljes igyekezettel rajta volt, hogy az alföldet, mint a maga hódított tartományát közigazgatásilag rendezze s hadászatiilag is megerősítse. A régi birtokos nemesség természetesen a rendezkedés állandóságát nem hitte s szerzeményeit jövőre is magáéinak tekintette. E meggyőződés vezette egyebek között a Mágocsy testvéreket is, kik, névszerint András, Gáspár és Tamás ez időben osztoz- | 1543. máj. tak meg mágocsi és fábiánsebestyéni birtokaikon, s az osztályos egységben² mindenféle nehézségre gondoltak, csak a törökre nem. Formailag és tényleg csakugyan nem kebelezték még be ha-

¹ Muzeumi ktr. Fol. lat. 2201. b. 1. (Borovszky ur szivességéből.)

² L. e. Borovszky gyűjteményében.

tárunkat akkor a szultán birodalmába, sőt e vidék az egész hazával együtt éppen ekkor várta Ferdinánd és Károly császár seregeitől a felszaba-

7. sz. A dunai tartományok a XVI. sz. közepén.

dulást. De közel hozzánk köröskörül már a hatalmas padisah seregei állottak. Délkeletre Szeged megerősített várfalai közt Mehemed dizdár ült,¹ kinek hatalma a Duna és Tisza közt Bácsig és Títelig terjedt. Észak felé, a pestmegyei Soltnál és Szentesnél a budai és szolnoki szandzsák, délkeletre a temesvári pasalik környezett, olyanformán, hogy Apor és Tömörkény (a tiszai révvel) Szegedhez, Bökény, Tápé, Sövényháza, Algyő, Felgyő Kecskeméthez, Csongrád pedig Szolnokhoz osztatott be.¹ Csupán észak-keletre volt még meg összeköttetésünk a haza testével, melyet Gyula vára tartott

¹ Vélics, i. m. I. 31.

¹ Lászl. Vélics, i. m. XXXIII. (Előszó) V. ö. 64—69, 121, 432. l.

fenn elég gyöngén és gyarlón, mert a vár urainak még mindig nagyobb gondjuk volt a jóságok ragadozására és a jobbágyok zsarolására, mint a kezökben levő végvár megerősítésére. A földesurak egyrésze s a kisbirtokos nemesség ugyan a gyulai és debreczeni¹ országgyűléseken erősen til- | 1545. takozott a rabló garázdaság ellen s fenyegetődött, hogy a kártevőket közös erővel fogja meglakoltatni és sereggel fogja megtámadni: de ennek fogantatásához nem volt többé lehetőség a haldokló vármegyék uraiban, a mindenfelől fenyegetett birtokosságban pedig mégkevésbé volt meg az erő és egyetértés.

Vásárhelyet sem volt, ki megoltalmazhatta

8. sz. A Pestyéni család czimere.²

birt, azok közt városunkat is, új adomány címén Anna asszonynak és országbíró fiának, Pestyéni Andrásnak ajándékozta.³ Révayék a ki-

volna az erőszakoskodások ellen, mert földesura P e s t y é n i G e r g e l y országbíró időközben elhalt, özvegye P a k o s A n n a pedig ez időtájon már a Turóczban lakó Révay Ferencz felesége volt, s mint ilyen, férjével együtt hűve Ferdinándnak. A király tehát ezek kértére az elhalt P e s t y é n i n e k | 1544. jan.

mindenjait, melyeket az egykor Mór é után

¹ Fraknoi, i. m. II. 600.

² Siebmacher, Wappenbuch des Ung. Adels után.

³ Liber regius, magy. orsz. rész, lib. I. fol. 315. (Orsz. ltr.)

rályi adományozást kétségkívül abból a számításból eszközölték ki, hogy a birtok az örökösök kezén maradjon az esetben is, ha a hely ismét Ferdinánd hatalmába jut vissza. Ez azonban hiábavaló gondoskodás volt. A nagy remények, melyekkel ekkor Ferdinánd az országot egyesült hadainak sikerei felől biztatta, csakhamar ismét füstbe mentek — annyira, hogy a két német hatalmasság nemsokára maga esedezett tartós békéért Szulejmannál, melyet azonban ez csak egy évre engedélyezett: városunk birtokának pedig sem egyik, sem másik magyar földesur nem örvendezhetett, mert azt ez év- | 1545. ben beírták Khalil bég budai török kincstári elnök hires defterébe, vagyis abba az adójegyzékbe, melyet a budai török helytartósághoz tartozó szandzsákokról a hatalmas Szulejman készíttetett s melyet ő és utódai száznegyven esztendeig mint megronthatatlan zsinórmértéket tekintettek arra nézve, hogy meddig terjed Magyarországon a félhold uralma. Vásárhely ekkor az új hatalmasság területén járásbirósági székhely lett s Mártély, Gorsa, Körtvélyes, Szent-Király, Férged, Derekegyháza, Ujváros, Kéktőráros, s még vagy 10 falu a környékből csatoltatott hozzá. A tiszántuli megyék,¹ — köztük a mi vármegyéink, — Békés, Csanád, Csongrád is, melyek eddig részint a barát, részint Ferdinánd felhívására külön országgyűléseket tartottak, tapasztalván, hogy utóbbiból nincs mit várniok, elhatározták, hogy ismét Erdélyhez fognak szorosabban csatlakozni, de egyszerűen mint a töröknek is adót fizetnek, hogy kiméltre számíthassanak. S hogy az egyesülésnek külsőleg is kifejezést adjanak, elküldték köve- | 1544. aug.

¹ Khalil deftereit lásd Szalaynál, Adalékok a magy. nemz. történetéhez, Pest, 1861. 204.

teiket a tordai országgyűlésre.¹ Ferdinánd tekintélye pedig annyira alászállott, hogy még a birtokában levő megyék is megtagadták részére a hadi adó fizetését.² Mindamellett, minekutána neki a mi vármegyéink előzetesen többször meghódoltak, s ez országrészek átadását a barát és Izabella évek előtt forma szerint elhatározták,³ s a hazai jog szerint a szent koronához tartoztunk: Ferdinánd is jogot tartott hozzájuk. Így történt azután, hogy határunkon is mindkét uralkodó rendelkezett s Ferdinánd és Izabella egyaránt gyakorolták az államfő jogait.

Igy Ferdinánd Pozsonyból vizsgálat tartásra utasítja a leleszi konventet a részben, hogy Parlagy László kielégítette-e már Zeleméry Kamarás János özvegyét Katalint a zeleméri részirtokért csongrádmegyei birtokkal? Ez utasítás következtében a konvent megtartja a vizsgálatot, s megteszi a maga jelentését, mely szerint Katalinra nézve a kielégítés több e tájon fekvő falubeli birtokokkal s ezek közt a határunkhoz tartozó Körtvélyes és Solt-tal csakugyan megtörtént.⁴ Fél-évvvel később ugyanez a király szószerint átírja és megerősíti a Vásárhely felől Révay Ferencz és Pestyáni András javára pár évvel ezelőtt kiadott adománylevelet.⁵ Bakith Péternek pedig Ráróst s más ehhez tartozó jószágát adományozza.⁶ Csulai Móré László lánya, Katalin, most Feledy Lesták neje, azonban résen állott, mert még nem felelthette, hogy édesatyját mint fosztották meg alföldi gazdag uradalmaitól, s annak követ-

¹ Szilágyi S., Erd. orsz. tört., I. 289.

² Fraknói, i. m. a n.-szombati orsz. gy. végzései.

³ Szilágyi i. m. II. 466.

⁴ Az oklevelek a leleszi konvent ltban, no. 39. fasc. 4. 1547.

⁵ Liber regius i. h.

⁶ Az ad. levél Kaprinaynál 4° XXVII. 151. l. Egyetl. ktr.

keztében ő is mily károsodást szenvedett. Ugyan-
azért a pozsonyi káptalan előtt óvást tétetett az
ellen, hogy az ő itteni birtokait ezek közt Vászár-
helyt, Ráróst, Rétkopáncsot a ki- | 1548.
rály valakinek eladományozza.¹ E tiltakozásnak
azonban kevés hatálya lehetett, nemcsak azért, mert
a Pestyéniek javára szóló királyi levelet már ki-
adták, hanem mert a jószágok tényleg Losonczy
Antalnak és Istvánnak kezében voltak, ameny-
nyire t. i. a török hódítás által teremtett uj viszo-
nyok megengedték. Katalin asszony ekkor test-
vérével Csula Péterrel egyetértve, újabb lépé-
seket tett az apai vagyon biztosítása céljából, mi-
nek következtében aztán Ferdinánd országbírája,
Nádasdy Ferencz a leleszi konvent után a két Lo-
sonczyt inti, hogy a Vászárhely, Rárós és R-
Kopáncs birtoklásáról szóló okleveleket Katali-
néknak adják ki, vagy pedig, ha ezt tenni nem
akarják, előtte a törvényben kitűzött időre jelen-
jenek meg.² Ez idézőlevelet a király embe- | 1549.
reinek volt módjuk kézbesíteni, mert ezek ugyanez
évben még annak is szerét ejthették, hogy a köz-
ségeket megyénk területén adóra összeirogassák.³

Izabella kormánya részéről vidékünkre vonat-
kozó adománylevelet nem ismerünk ugyan, de két-
ségtelen, hogy a végrehajtó hatalmat itt ő is gyako-
rolta, minek bizonyysága egyebek közt az, hogy
Pitvarosi Korláth Istvánhoz és a csanádmegyei
szolgabírákhoz és rovókhoz ez időtájon az | 1547.
özvegy királyné rendeletet küldött,⁴ Szeged alá

¹ Az óvástétel a pozsonyi kápt. ltban. Elench. Prot. VII. folio 134.

² Az idézőlevél a leleszi konv. ltban. No. 16. fasc. 6. 1549.

³ Csanádmegye adóösszeírása az orsz. lt. példánya után Csanádm. lt.-ban, közölte Rác K. Zaránd m. tört. 112.

⁴ Borovszky, i. m. I. 337.

a barát és Petrovics közmunkára rendelték ki alattvalóikat¹ s előbbik a csanádi káptalant | 1548. utasította, hogy a békésmegyei szolgabírák- | 1549. kal együtt tartsanak tanukihallgatást arra nézve, hogy a donáttornyai határból Mágocshoz csatolt földek az apáczákat illetik-e, vagy Mágocsyt?² De Izabella nevében a barát éppen akkor lépett alkura Ferdinánd biztosaival Nyirbátorban | 1549. aug. 1. arra nézve, hogy a tiszántuli részek és Erdély a királynak átadassanak, miután ez Petrovicsot is rávette, hogy Temesvárt s a többi délvidéki várakat neki átadja — cserébe a munkácsi uradalomért. A barát most újra kísérletet tett, hogy a Jaksics uradalmakat magának kaparítsa: de a király a fölkérésre ismét elutasítólag válaszolt.

Magok a tiszántuli részek, melyek a néhány év óta tartó békeség alatt szépen gyarapodtak, (annyira, hogy maga Csanádmegye egykor 78 községet számlált, helységeink közül pedig 15 állott fenn)³, szerették volna magokat kivonni a török főhatósága alól s ezért követek útján kérték Ferdinándot, hogy »terjessze ki gondjait az ország e részeire is, melyek a délen történt török foglalások következtében igen megnépesedvén, hatalmas támaszul szolgálhatnak a török ellen«: mire a király azt a biztató választ adta, hogy »fő gondja leend az ország e részeinek nyugalmat és biztonságot szerezni«⁴ Azon-

¹ Szilágyi, Erd. orsz. gy. eml. I. 239.

² A vizsgálati jkv az orsz. ltban, Monial. Poson. Miscell. fasc. 44. nro 40. és fasc. 58. nro 58. (Borovszky ur szivességéből.)

³ Ezek voltak: Vásárhely, Batida, Gorsa, R.-Kopáncs, Földvár, Férged, Szentkirály, Csomorkány, Ujváros, Mágocs, Pereskutas, Monyorósfecskés, Mezőszőlős, Tompa, Tótkutas, Sámson. (Adóösszeírás 1549-ből Csanádm. ltban.)

⁴ Magy. tört. eml. I. oszt. II. köt. 169, 179.

ban csakhamar kiderült, hogy a poli- | 1548. nov.
tika, melynek a barát eleinket és Izabellát meg-
nyerte, borzasztó romlást és pusztulást hozott e
vidékre s épen azt a nyugalmat és biztonságot
dulta fel, melyet Ferdinánd király nekünk ígért.

Szulejmán ugyanis, amint az egyezség hírét
vette, s meghallotta, hogy Ferdinánd hadai az ő
hódoltságának s János-Zsigmond örökségének
elfoglalására megindultak, nagy haragra lobbant, s
Mehemed pasát, az anatóli begler béget Görög-
országból roppant hadsereggel Erdély és a tiszán-
tuli részek elfoglalására s a gyermek fejedelem bi-
rodalmának helyreállítására rendelte fel; másfelől
Izabella ugyanezen célból Losonczy Antalt,
Patócsy Ferenczet és Petrovicsot bizza
meg sereg gyűjtéssel, mely utóbbi különösen a rá-
czokat szőlította fegyverbe, hogy Csanádot ostrom-
olják. Ily módon az ország déli részét s különö-
sen Csanád-, Temes- és Aradmegyéket a harcz
tüze egyszerre elborította. Minthogy bennünket dél
és kelet felől rácz telepek környeztek, sőt ilyenek
határunkban is voltak, igen valószínű, hogy a harcz
északi községeink lakosait is fegyverbe állítá,
sőt, hogy annak veszedelme Vásárhelyt sem ke-
rülték el. Most tűnt ki, hogy mekkora könnyelmű-
ség kellett ahhoz, hogy egy önmagában is meg-
hasonlott nemzetet, melynek csapataiban a király
által ideküldött idegen hadvezérek a lelkesedést le-
hűtötték, a mindenütt tulnyomó erővel fellépő s
győzelemittas török sereggel szembe állítsák. E bo-
torságnak szembeszökő példáját adták a mieink is
Szeged ostromával, melyben határunk földesurai:
Dóczy Miklós, Mágocsy Gáspár és Varjasy Já-
nos is csapataikkal részt vettek. Következése a ma-
gyar sereg és az ottani lakosság nagyobb részének
lemészárlása lőn. Még csak Temesvár | 1552. febr.
és Gyula váraiba lehetett bizodalom, (melyeket a

király magának ekkor tájon megszerzett s melyek elsejébe parancsnoknak egyik földesurunkat, Losónchyt Istvánt, állította,) mert a többi délvidéki várak, ideértve Nagylakot is, honnét határunk északkeleti részét kormányozták, gyöngeségök tudatában jobbára meghunyászkodva nyitottak kaput a török előtt. A barát hadserege ugyan Varkocs Tamás vezérlete alatt a Csanádot ostromló ráczokat nagy vérontással tönkre verte, mely 1550. szept. alkalommal, egyéb e tájon fekvő falvak közt, Férgedet elfoglalja törvényes urától Makó Miklóstól, egyszersmint a Petrovics jószágait és kerületét is feldulta: de nemsokára Csanád is kaput nyitott a töröknek, s ezzel a mi három várme- 1551. szept. gyénk tényleg hosszú időre teljesen elszakított Erdélytől is, s a győztes pogány hatalmába esett, mely azt hirtelen előzönlötte és feldulta. A polgárháboruban szereplő hazai ellenséges csapatok is, melyek keresztül-kasul járták s fosztogatták a vidéket, nagyon megsanyargatták a lakosságot. Most hát, mikor a török feltartóztatlanul nyomult előre, itt volt az ideje a nemesség és lakosság általános menekülésének.¹ Az iszonyu hirre,

¹ Tüzetesebben: Ortelius, Kriegsempörungen, Nürnberg 1613. I. 88—91, 1614. I. 82, 83. — Pető Gergely, (M. Kovács) Magy. Krónika 1551 alatt. Magy. tört. eml. I. oszt. II. köt. 275. 328. 330. — Károlyi, Fráter Gy. lev. 328. — Verancsics munkái II. 95, VII. 148. — Tinódi S. Erdélyi históriák, II. rész 22—23, 37—47, 468—472. és Szegedi veszedelem 970—1140 sorok. — Thurynál, Török történet-írók II. 258—260. — Szentkláray, Becskereki vár. — Losche Leonh. Totius regni Hungariae descriptio 1615-ből. — Siegler, Chronologia, Bélnél, Apparatus 72. — Zeiler, Beschreibung des Königr. Ungarn, 1660. 260—2. — Borovszky, Csan. m. t. I. 182, 183, II. 82. — Reizner, Szeged tört. I. 121—3. — Karácsonyi, Békés vm. tört. I. 122. — E menekülés alkalmával rejthette el valaki határunkban a Faragó István-féle éremleletet, melyet 1882-ben a belügyminiszter-

hogy »Jön a török« — futott mindenki, aki csak tehette. Megszűnt a vármegyei hatóság, jórészen felbomlott a törvényes rend, mivelhogy megyéinkben ettől fogva több mint félszázadon át alispán, szolgabíró névleg sem volt található,¹ habár arról gondoskodtak, hogy a falvak előljáróság nélkül még se maradjanak, sőt a felsőbb hatóságnak is, (melyet a pozsonyi kamra gyakorolt,) voltak megbízottai a gyulai kapitányok személyében, noha ezeknek, mint korábban, most is jóformán csak a községek adóztatására volt gondjuk. A csanádi káptalan, mely néhány évvel ezelőtt még városunkra vetette szemét, sőt a Csáky Demeter, Kende Péter, Sulyok Ferencz és Móré Péter birtokait akarta elfoglalni,² — maga is feloszlott s hosszú, igen hosszú időre megsemmisült, birtokai ugyisintén a püspökség javai is idegen foglalkóknak, nagyobb részben pedig a helyben maradt jobbágy lakosságnak, maradtak szabad zsákmányul.

A földesurak s a távolra menekült nemesi családok azonban a szorongattatás ezen idejében is gondoltak itteni birtokaikra, s mikor azokhoz közel nem férkőzhettek, tartózkodási helyeiken végeztették el a hatóságok által azok jogügyleteit. Így a már fentebb említett Móré Katalin egyéb jószágai közt a vásárhelyi, rárósi és rét-kopáncsi részbirtokokba beiktattatja magát. 1551. ³ A Pestyénieknek, nevezetesen Pestyéni Farkas szent-györgyvári tiszttartónak és Pes-

rium utján a Nemz. Muz. régiségtára vásárolt meg. Az érmek közt II. Ulászló és I. Ferdinánd aranyai is vannak. A legkésőbbi 1552-ik évi veretű.

¹ Adóösszeírások az Országos levéltárban. Conscript. dicarum, lib. XI. tom XIII.

² Sváb Frigyes ur szíves közlése a gr. Csáky család kassai ltából.

³ Esztergomi főkápt. lt. caps. 3. fasc. 6. no. 3.

tyéni Andrásnak ez hirül esvén, a beiktatásnak ellenmondottak.¹ A harmadik s legtekintélyesebb jogkövetelők a Losonczyak sem hagyták azonban ősi örökségöket, — bár Losonczy István most Temesvár védelmével volt a legnagyobb mértékben elfoglalva. Hiába könyörgött Ferdinándnak és fővezérének, hogy neki a tengernyi török sereg ellenében nagyobb segítséget küldjenek; hiába merítette ki a vitézség és bajnoki elszántság minden erejét: végre is kénytelen volt 1552. jul. 27. feltárni várkapuit Amhát pasa előtt, s elveszni a vérszomjas és szörnyű ellenség fegyverei alatt. Az utolsó napokban arra kérte Ferdinándot, hogy leányát fíusíthassa s a maga és testvére javait ezekre hagyhassa. A Passauban időző király épen a temesvári katasztrófa napjaiban tett ele-

9. sz. Losonczy család czimere.²

get a kérelemnek, úgyhogy arról Losonczy már nem is értesülhetett. E szerint a nyolcz várme gyében fekvő roppant kiterjedésű birtokok, melyek között a vásárhelyi kastély, a rétkopáncsi és rárósi puszták is megemlítetnek, azon esetre, hogyha Losonczy Temesvár ostromában »az isteni végzet rendelkezéséből«³ fiu örökös nélkül halna el, hogy »a leánymagzatok idegenbe ne legyenek kénytelenek meghuzódni«, örök tulajdoni joggal a leányokra szállanak.³ A levél 9 vár, 3 kastély, 11 város, 152

¹ Gr. Károlyi nemz. bps. It. 36 fiók, 126. sz.

² Siebmacher Wappenbuchjából.

³ Az adományozás először patens alakban történt jul. 20-án. Ezt l. Bécsi Liber regius III. 103. és az Orsz. ltr. lib. reg. II. 75. A privilégiumos levél jul. 25. kelt, mely az esztergomi káptalan beiktató levelében olvasható. Esztergomi főkáptalan levéltárában, caps. 15. fasc. 3. no. 4.

falú, 74 puszta és 7 részbirtok adományozásáról szólt ugyan, de ezek nagyrészéhez s köztük Vásárhelyhez is a török miatt most közelíteni nem lehetett. A beiktatást tehát az ezzel megbízott esztergomi kaptalan csak távolból teljesítette, t. i. úgy, hogy a kiküldött kanonok urak a határ-| 1553. febr. runkbeli szomszédokat s illetve azok embereit a közelebb eső királyi várba, Pankotára, idézték magok elébe.

Az év vége felé azonban javultak a viszonyok, mert mikor november utolsó hetében Ferdinánd király adóösszeírói e vidéket feljárták, már akkor határunkat is meg lehetett közelíteni és rögtön rá meg is adóztatni a király részére. A lajstrom, melyet ez alkalommal készítettek, ma is megvan, s belőle az tűnik ki, hogy Földváron, M. fecskésen, Vásárhelyen, Tótkutason, Ujvároson M.-szőlősen, Mártélyon több-kevesebb lakott portát vehettek fel adóalapnak. Körtvélyesen, Tompán s a vármegye legtöbb községében nem vettek fel semmit, mert a községek részint el voltak pusztulva, részint tehetetlen nyomorban tengődtek. Csongrád megyéből, melyhez a 3 utolsó hely számíttatott, mindössze is csak 4 községből szedhettek össze 36 frtnyi adót, mert bennök nem volt több 36 portánál, ebből is 20 magára Szentesre esett. Az egész, rengeteg kiterjedésű Csanádmegyében pedig nem volt több fizető falu, mint amennyit határunkból fentebb elősoroltunk. E szerint, ugyyszólván, csak a behódolt helységek maradtak meg, a többiek elpusztultak.¹

Azonban megmaradt községeink is ki voltak

Ugyanezen oklevél megvan egy 1574-iki hiteles másolatban Orsz. lt. NRA. A. fasc. 397. nro 31.

¹ Az adóösszeírások az Orsz. lthn Conscript. dicarum lib. XI. tom. XIII.

élve és fosztva. Ezt nemcsak az adólajstromok írják világosan, hanem onnan is következtethetjük, hogy az időtájról V á s á r h e l y r ől és falvairól semmi tizedet sem szedtek be Gyula vár számára. Temesvár és Lippa elestével ugyanis az alföld egyetlen védbástyája Gyula lett, melynek terjedelmes vízeztől környezett vára elsőrendű erősség lehetett volna, hogyha falait kellően megerősítették s az őrséget hadiszerekkel és költséggel jobban ellátták volna. De minden szűken volt Ferdinándnál. Kézpénz helyett mintegy tiz közelebb eső vármegyét csatoltak a várhoz, s ennek őrségét arra utasították, hogy e roppant területen szedje be az országos adót, s a földesuri és püspöki tizedet, melyek a jogos birtokosoktól most olcsó áron, kerek összegekben, váltattak meg a vár számára. Amint tehát a török valamely helyet üresen hagyott: ott a vár tisztei jelentek meg lovas csapat kíséretében és a községi előljárók közreműködésével a helységeket hamarosan megadóztatták. Így küldte Henneyi István kapitány s a vár gazdája¹ a mi vidékünkre 1553. is katonáit, s összeszedette az adót, a földesurakat és a püspököket illető dézmát a gazdasági terményekből és állatokból, ugyszintén a bormérési jövedelmekből is s elszállította Gyulára, mely alkalommal azonban a tisztek »ajándék« czímen a magok számára is különféle élelmi, ruházati és háztartási czikkeket követeltek. Hogy ez az adóztatás, oly községeknél, mint a mieink, melyek a töröknek is rendszeren fizettek, nem volt egészen méltányos, (bár az országos adók felét az ilyen helyek javára el kellett engedni) s nem ment végbe erőszakos zsarolás nélkül, mindenki elgondolhatja. Mindazáltal ez így folyt 12—14 éven keresztül, míg csak a vár fennállott. Csanád-, Békés- és Csongrád-

¹ Provisor arcis.

megyék községeit hol egyik, hol másik vártiszt szállotta és sarczolta meg, s amit a török még meghagyott, azt majd szépszerével, majd erőszakosan elvették a végvár fenntartására, amint erről a vár egykoru számadásai évről-évre bizonytságot tesznek.¹ A fentebbi évben ugyan Henyei városunkból és vidékünkéről semmit sem vezetett számadásba, de a következő évekből pénzt, buzát, árpát, bört, szarvasmarhát, juhot, baromfiakat szedtek össze községenként, ahová csak a töröktől eljuthattak, vagy ahol a faluk még teljesen el nem pusztultak. A földesurak, kik távol vidékre menekültek el, ily módon a magok jövedelmeitől elestek, még pedig királyi rendelet következtében, mely vármegyéinket a gyulai vár tartozékának nyilvánította. | 1554. jul.

A tiszántuli birtokos nemesség ekkor elkeseredvén inségre kárhoztatott állapota felett s mindinkább meggyőződván, hogy Ferdinánd képtelen országát a török ellen biztosságba helyezni, nyílt háborút indított a király ellen, Izabella-nak és János-Zsigmond-nak hódolt meg s Petrovics-csal és a törökkel szövetségbe Nagyváradot és Gyulát igyekezett elfoglalni. E pártütés következtése lett, hogy sokan megfosztattak javaiktól. Ide járult az országszerte dúló nagy pestis, mely szintén sok birtokot tett gazdátlanná. Végezetre a tengernyi egyházi javak is rendelkezés alatt állottak, melyek nagy részét a király uralkodása kezdete olta honvédelmi czélokra fordították. Így aztán Ferdinánd sűrűn osztogathatta az adományleveleket, melyekkel első helyen is Gyula-vár védőit jutalmazta, kik ily módon háttárunkban is nagy uradalmakat kaptak. Így aján-

¹ E számadások az Orsz. ltban, Kincstári osztály. Ugyanerről értekezik Csánky Dezső a Békésvm. évkönyvben VIII. 74. s köv. II.

dékozta a csanádi káptalan javait P e- | 1555. júl. 25. reskutast, Ujvárost és a mágocsi rész-birtokot Henneyi utódának, Mágocsy Gáspárnak, a gyulai vár kormányzójának, hogy

mágocsy Gáspár kézi írás

10. sz. Mágocsy Gáspár névalírása.¹

azokat mindaddig birhassa, míg a káptalan régi virágzó állapotát vissza nem nyeri.² Egy másik gyulai vártiszt, Olcsárovics Demeter, a ráczok kapitánya, ugyancsak a káptalan javait nyerte a szomszédos Csókáson, Mokopáncson és Dalegyházon,³ de már előbb elfoglalta az azokkal határos Csomorkányt és Tótku- | 1556. tast is, bár utóbbi falura nézve Ártándyné panaszt emelt Ferdinánd előtt, kérve, hogy Mágocsy útján tiltsa le Olcsárovicsot a foglalásról.⁴ Csomorkányra nézve szintén másképen rendelkezik a király, amennyiben ezt Szula Boldizsárnak és Gál Andrásnak | 1555. decz. adományozta, akik mellé társul 3 év múlva még Vizkeleti Jakabot rendelte.⁵ Földvári Ujvárosy János is a hűtlen urak közé tartozván, az ő birtokát, Földvárt és M.-fecske-s egyrészét Kozárdy Ferencznek és Berini Mi-

¹ Karácsonyi, Békésvm. történetéből.

² Bécsi lib. reg. III. 269. (Az adomány 1558-ban megerősített. U. o. III. 513.)

³ Orsz. lt. lib. reg. II. 224.

⁴ Orsz. adóösszeírás 1553-ból és Borovszky i. m. II. 603.

⁵ Bécsi lib. reg. III. 267. 558.

hálnak ajándékozza Ferdinánd.¹ Ugyancsak M. fecsskésen a mag nélkül elhalt Albani György részét s ennek egyéb Csanád- és Zaránd megyei birtokait Csab y Akhác z és Bak a y Miklós komáromi vajdáknak adja a király.² Egyéb- | 1565. máj. ként pedig határunk északkeleti része épen csak ez adományozások megindulása előtt osztatott fel a Jaksics örökösök közt, miután Márk özvegye, Pol y x e n a asszony hihetően a pestisben elhalálozott. E szerint Szkolasztika, Z e l e m é r y L á s z l ó n é, kapott Csanádmegyében 5 falut és egy várost, Temesmegyében $3\frac{1}{2}$ falut; Erzsébet, özvegy D ó c z y M i k l ó s n é Csanádmegyében 6 falut, köztük S á m s o n t és T ó t k u t a s t, Temesmegyében $3\frac{1}{2}$ falut; C s o m o r k á n y város és Nagylak külön-külön felosztattak köztök. A Lugos melletti 8 falu nem került felosztásra.³

Míg ily módon határunk és a környék számos részei új urakat nyertek, másfelől az országgyűlés azzal kívánt enyhíteni a katonai uralmon és ostromállapot szigorán s a tiszántúli részek elhagyatottságán, hogy azok kapitányságát a váradi püspökre, a hadi tehetségekkel is ékeskedő Zaberdin Mátyásra bizta,⁴ kinek azonban hatósága | 1555. jul. gyakorlására nem volt megfelelő ereje. A kormány, melyet a király a p o z s o n y i k a m a r á r a bízott, még tehetetlenebb volt irányunkban, mert a nagy távolság és a felkelők által segítségül hívott török jelenléte miatt most megközelíthetetlenek voltunk reája nézve.⁵ Bármily erősen harczoltak azért a gyulai várórség vitézei az összeesküdt nemesek

¹ Orsz. It. lib. reg. II. 334.

² U. o. lib. reg. II. 585.

³ U. o. Neorog. acta fasc. 759. no 43 (kelet nélkül).

⁴ Fraknói, M. orsz. gy. eml. III. 469—479.

⁵ Mikor tehát Ferdinánd részére Csanádmegyéről 1556-ról adóösszeírást készítenek (Palugyáynál, M. orsz.

csapatai és a vár ellen támadt törökök ellen, s bármennyire sikerült is Mágo c s y n a k, a nemzeti királyság párthiveit a borosjenei és csabai várakban megtörnie:¹ ezek megkezdett utjokon többé nem állottak meg. Mikor ugyanis az erdélyi rendek Izabellát és János-Zsigmondot visszahozták örökségökbe: hozzájuk csatlakoztak a tiszántuli vármegyék urai is, melyek ily módon kiváltak a »római király« birodalmából, »ki- | 1556. nek hatalmába úgyis csak váratlanul és erőszakosan estek«, s Várkocs Tamás kezébe² tették le az esküt, ki seregével ismét Izabella pártján harczolt s ez időben neveztetett ki váradi kapitánynak.

Voltaképen azonban e vidék a török hatalmában volt, annyira, hogy itt hosszabb ideig a gyulai vár katonái sem mertek tartózkodni az adó és dézma beszédése céljából. Másfelől pedig az Erdélyhez való csatlakozás sem foganatosíttatható, mert vármegyei hatóság nem lévén, ennek követői nem jelenhettek meg az erdélyi országgyűléseken, s ezekről a mi megyénk képviselője rendszerint hiányzott.

legúj. leírása IV. 24.) azt nyilván csak a korábbi jegyzékekből és nem a helyszínen írták.

¹ Karácsonyi, i. m. I. 140. Haan, Békésvm. hajdana I. 27.

² Szilágyi S., Erdélyi orsz.-gyűl. eml. II. 4.